

Jarosław Hrycak

Lwów w Europie Środką

Historię Lwowa można opowiadać na wiele sposobów, dlatego historycy różnych narodowości, odpowiednio do swoich orientacji, stworzyli odmienne jej wersje¹. W związku z tym mamy ukraińską, polską, sowiecką i żydowską wersję przeszłości miasta². Ukraińscy, niesowieccy historycy skupiają się przede wszystkim na tych okresach w dziejach miasta, gdy było ono ośrodkiem księstwa halicko-wołyńskiego w stuleciach XIII–XIV, centrum odrodzenia narodowego w XVII–XIX lub też centrum funkcjonującej przez krótki czas Zachodnio-Ukraińskiej Narodowej Republiki³. Sowieccy historycy najwięcej uwagi poświęcali

¹ Historiograficzną analizę literatury o Lwowie zawiera: J. Skoczek, *Dotychczasowy stan badań nad dziejami miasta Lwowa*, Kwartalnik Historyczny 39: 1925, s. 336–350; Ł. Charewiczowa, *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*, Lwów 1938 (Biblioteka Lwowska 37); A. Janeczek, *Studia nad początkami Lwowa. Bilans osiągnięć i potrzeb badawczych*, Rocznik Lwowski 1993/1994, s. 7–36; I. Röskau-Rydel, *Stan badań nad dziejami Lwowa w latach 1772–1848* [w:] *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura. Studia z dziejów Lwowa*, t. 2, red. H. Żaliński, K. Karolczak, Kraków 1998, s. 363–373; H. Madurowicz-Urbańska, *Lwów – stolica Galicji. Stan badań nad demograficznym, gospodarczym, cywilizacyjnym rozwojem miasta doby autonomicznej*, *Studia Austro-Polonica* 5: 1997, s. 167–172. Zob. też: Ю. С. Заяць, *Бібліографія історії міста Львова у 2 випусках*, Львів 1948; Е. М. Лазеба, Т. О. Воробйова, *700 років м. Львова: бібліографічний показник літератури*, Львів 1956; P. R. Magocsi, *Galicja: A Historical Survey and Bibliographic Guide*, Toronto–Buffalo–London 1985; Z. Budzyński, *Bibliografia dziejów Rusi Czerwonej 1340–1772*, Rzeszów 1990; О. Д. Кізлик, *Іншомовні джерела до історії міст і сіл України: показник літератури*, Львів 1995.

² Przypatrzam jedynie wybrane pozycje: В. Меламед, *Євреї во Львові: XII–первая половина XX века. События, общество, люди*, Львов 1994; *Історія Львова*, red. В. В. Секретарюк, А. В. Борзенко, М. В. Брик, Київ 1984; *Львів. Історичні нариси*, red. Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин, Львів 1996; L. Podhorodecki, *Dzieje Lwowa*, Warszawa 1993; tamże bibliografie.

³ М. Голубець, *Львів*, Львів 1935; *Наш Львів. Ювілейний збірник, 1252–1952*, Нью-Йорк 1953.

tw. okresowi największego rozkwitu miasta pod komunistycznymi rządami (1944–1947)⁴, polscy kształtują wizję miasta „semper fidelis” państwu polskiemu w latach 1340–1772 i 1919–1939⁵, natomiast żydowscy określają Lwów mianem „Matka Izraela”⁶.

Niezależnie od stopnia uszczegółowienia czy też sposobu przekazu, każda z tych wersji pomija lub podkreśla jedynie fakty i zdarzenia najlepiej odpowiadające narodowemu paradygmatowi⁷. Nawet wtedy gdy przedstawiają te same zdarzenia, ich interpretacje mogą się różnić. Mamy więc odmienne poglądy co do założenia miasta⁸, nadania mu prawa magdeburgskiego⁹ lub też powstania uniwersytetu¹⁰.

Na szczęście autorzy powstałych w ostatnim czasie prac historycznych próbują przekroczyć granice narodowościowe. Po upadku komunizmu takie transgresje są coraz rzadsze¹¹. Prawdopodobnie z czasem powstanie wielokulturowa historia Lwowa, która wyprze dotychczasowe schematy narodowe. Jak dotąd, nawet ogólne zarysy takiego syntetycznego podejścia nie dają jasnych odpowiedzi – trzeba wykonać jeszcze wiele szczegółowych badań¹².

⁴ W ostatniej sowieckiej monografii o Lwowie, opublikowanej w r. 1984, 60% tekstu dotyczy komunistycznego okresu, pomimo iż reprezentował on jedynie 5% historii miasta, zob. *История Львова...*, s. 226–297.

⁵ Podhorodecki, *Dzieje Lwowa...*, s. 162–173.

⁶ M. Bałaban, *Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII wieku*, Lwów 1909, s. 20.

⁷ Zob. hasła dotyczące Lwowa: *Encyclopedia of Ukraine*, t. 3, Toronto–Buffalo–London 1993, s. 217–229; *Encyclopedia Judaica*, t. 2, Jerusaleń 1971, s. 610–615. Ostatnie z przytoczonych dzieł wspomina Ukraińców głównie w związku z panującym we Lwowie antysemityzmem, natomiast pierwsze w ogóle nie wspomina o żydowskich pogromach.

⁸ Janeczek, *Studia nad początkami...*, s. 12–16.

⁹ Т. Гошко, *З історії Магдебурзького права у Львові (XIII–XVIII)* [w:] *Львів...*, s. 45–60.

¹⁰ В. Г. Лейн, *Дати на службі нації: польсько-українська дискусія кінця XIX–початку XX ст. навколо дати заснування університету у Львові, „Україна модерна”* 2–3: 1999, s. 122–131.

¹¹ Tę tendencję reprezentują następujące materiały z konferencji oraz poszczególne artykuły: *Lemberg – Lwów – Lviv. Eine Stadt im Schnittpunkt europäischer Kulturen*, red. P. Fäßler, T. Held, S. Sawitzki, Köln–Weimar–Wien 1993; *Архітектура Галичини XIX–XX ст. Вибрані матеріали міжнародного симпозіуму 24–27 травня 1994 р., присвяченого 150-річчю заснування Державного університету „Львівська Політехніка”*, red. Б. Черкес, М. Кубелік, Е. Гофер, Львів 1996; *Lwów. Miasto...*, t. 2; М. Мудрий, *Львів: місто – суспільство – культура. Збірник наукових праць*, t. 3, Львів 1999; А. Woldan, *Lemberg – Modell einer Multikulturellen Stadt*, Незалежний культурологічний часопис «І» 13: 1998, s. 57–71.

¹² Najważniejsze projekty badawcze związane z najwcześniejszym okresem istnienia Lwowa zob. Janeczek, *Studia nad początkami...*, s. 27–28. O ile mi wiadomo, nikt nie podjął próby stworzenia takiej listy dla późniejszej historii miasta.

Ja wyznaczyłem sobie skromny cel – na podstawie najnowszych publikacji spróbuję w niniejszym artykule przedstawić wielokulturową historię miasta.

Najwięcej kontrowersji budzą najwcześniejsze dzieje Lwowa. Tradycyjnie początki Lwowa wiąże się z ruskim, halickim księciem Danielem Romanowiczem (1202–1264), który założył je na kilka lat przed pojawieniem się wzmianki o mieście w *Latopisie halicko-wołyńskim* pod datą 1256 lub – według innej interpretacji – w 1259 i nazwał gród od imienia swego syna Lwa (ur. ok. 1228, zm. 1300)¹³. Przeprowadzone dziesięć lat temu wykopaliska archeologiczne wykazały, iż miasto było nieprzerwanie zamieszkane od końca V wieku, co oznacza, że Lwów jest jedną z najstarszych miejskich osad środkowo-wschodniej Europy¹⁴. Niektóre podobne osady, jak na przykład położone na Wołyniu Zimne, nigdy nie przekształciły się w miasto. Inne – takie jak sąsiedni Halicz, Chełm czy Włodzimierz – przez krótki okres pełniły funkcje stolic średniowiecznych księstw, po czym podupadły i pozostały w tym stanie na zawsze. W odróżnieniu od nich osada, która stała się Lwowem, rozrastała się.

Na stały rozwój miasta wpływało kilka czynników. Pierwszym i najważniejszym było jego dogodne położenie na skrzyżowaniu dwóch ważnych szlaków. Jeden to pas łądu oddzielający baseny Morza Czarnego i Bałtyku, natomiast drugi był wielkim średniowiecznym traktem handlowym, łączącym Zachód ze Wschodem, wokół którego „obracał się średniowieczny zespół handlowy”. Dzięki swojemu położeniu Lwów przekształcił się w centrum handlu i magazyn napływających ze Wschodu i Południa towarów. Na pochodzącej z wieku XIV mapie Katalonii znajduje się następujący opis Lwowa: „Kupcy przybywają do tego miasta ze wschodu i opuszczają je przez Niemieckie (Bałtyckie) Morze do «Flandrii»”¹⁵. Na skrzyżowaniu tych szlaków musiała powstać jakaś większa osada. Jak dotąd, nie znamy odpowiedzi na pytanie – kim byli jej pierwsi mieszkańcy. Jedna grupa naukowców uważa, że miasto było zamieszkane od wieku V do X przez Chorwatów, czyli irano-alańskie koczownicze plemię, asymilujące się stopniowo z prowadzącymi osiadły tryb życia Słowianami. Według innej interpretacji pierwotni mieszkańcy Lwowa byli częścią jednolitej słowiańskiej wspólnoty, która później podzieliła się na wschodnią i zachodnią. Polscy i ukraińscy historycy nie mogą dojść do porozumienia co do tego, czy istniała i kiedy powstała wyraźna etniczna granica pomiędzy tymi odłamami, a jeżeli tak, to do kogo należał region,

¹³ *Літопис руський. За Іпатським списком*, przekł. Л. Маковець, Київ 1989, s. 417; A. Czołowski, *Historia Lwowa od założenia do roku 1600*, Lwów 1925, s. 4–5.

¹⁴ В. Петегірич, В. Івановський, *Середньовічна археологія Львова: підсумки і перспективи* [w:] *Галицько-Волинська держава: передумови, виникнення, історія, культура, традиції*, Львів 1993, s. 41–43.

¹⁵ Я. Ісаєвич, *Як виникло місто під назвою Львів* [w:] *Львів...*, s. 20.

który później nazwano Galicją¹⁶. Zwolennicy obydwu teorii mogą nie mieć racji, gdyż wątpliwe jest czy w tamtych czasach etniczne granice pokrywały się z politycznymi. Mniej więcej w latach 950–970 to terytorium prawdopodobnie było wschodnim pograniczem Państwa Wielkomorawskiego. Pewniejsze jest natomiast, że w roku 981 region Lwowa tworzył zachodnie pogranicze Rusi¹⁷.

Ten schemat pogranicza załamał się w roku 1199, kiedy to Księstwo Halickie stało się częścią Rusi Halicko-Wołyńskiej, które w późniejszym czasie kontrolowało nawet Kijów – pierwotną stolicę Rusi. Stało się to przed tataro-mongolskim najazdem w połowie wieku XIII, który spowodował między innymi masową migrację ludności na zachód i północ od Lwowa. Ci uciekinierzy stali się ekonomicznym i politycznym bodźcem do rozwoju tego obszaru. Właśnie w tym czasie, w odpowiedzi na zajęcie i zniszczenie Halicza – starej stolicy księstwa – został założony Lwów. Lokowano go prawdopodobnie obok starej osady jako umocnienie, któremu nadano status miasta¹⁸.

Około roku 1270 Lwów stał się stolicą Rusi Halicko-Wołyńskiej i zachował ten status aż do jej upadku. Od samego początku miasto funkcjonowało jako administracyjny i handlowy ośrodek, a jego ekonomiczne wpływy sięgały Azji Mniejszej, doliny Wołgi, Krymu oraz Mołdawii. Ormiańskie dokumenty z wieku XIV określają Lwów tego okresu jako „najbardziej błogosławioną i dostojną macierz miast, strzeżoną przez Boga [...] błogosławioną, przez Boga chronioną, sławną i znaną królewską i chrześcijańską macierz [...], najbardziej błogosławioną, strzeżoną przez Boga, sławną macierz miast królów chrześcijańskich”¹⁹. W *Spisie ruskich miast bliskich i dalekich* (druga połowa XIV w.) miasto zostało określone jako „Wielki Lwów”.

Od samego początku Lwów bez wątpienia miał charakter wieloetniczny. Daniel i Lew byli prawosławnymi Rusinami. Większość mieszkańców miasta prawdopodobnie też. Księstwo utrzymywało stałe kontakty ze światem katolickim poprzez śluby z członkami polskich, węgierskich i austriackich dynastii królewskich, niemiecką kolonizację i stosunki z Rzymem. Oprócz prawosławnych i katolików we Lwowie żyło kilka wschodnich narodowości. Dokument, zatwierdzający status miasta jako lokowanego na prawie magdeburskim, zawiera klucz do etnicznej struktury jego mieszkańców. Zostali w nim wymienieni: Ormianie,

¹⁶ Inne propozycje zob. Я. Ісаєвич, *Україна давня і нова. Народ, релігія, культура*, Львів 1996 oraz М. Парчевський, *Початки kształтowania się польско-руської рубіжы етнічної в Карпатах. У прогу źródєл розпаду Слов'янської землі на одламi wschodni i zachodni*, Kraków 1991.

¹⁷ Zob. Magocsi, *Galicja...*, s. 46–50.

¹⁸ Ісаєвич, *Як вишикло місто...*, s. 14; Ф. Котляр, *Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв.*, Киев 1985, s. 163–164.

¹⁹ Ісаєвич, *Як вишикло місто...*, s. 9–10, 22.

Tatarzy, Żydzi i tajemniczy „Saraceni”²⁰, których historycy kolejno identyfikowali z Karaimami, Turkami, Arabami, a nawet Genuńczykami²¹.

Po śmierci ostatniego księcia halickiego w roku 1324 i krótkim okresie rządów przejściowych w latach 1340–1387 miasto, jak i całe księstwo stało się przedmiotem waśni między polskimi i węgierskimi królami oraz litewskimi książętami. W roku 1340 polskie i niemieckie wojska króla Kazimierza III Wielkiego zdobyły miasto. W roku 1356 Kazimierz Wielki wprowadził (czy też, jak ujęliby to niektórzy historycy, ponownie wprowadził) samorząd, funkcjonujący zgodnie z zasadami prawa magdeburskiego²². Miasto się rozrosło, a jego centrum przesunęło się nieco na południowy wschód. W roku 1380 król Polski i Węgier Ludwik I Andegaweński nadał miastu inny, ważny przywilej – prawo składu, który utrwalił pozycję Lwowa jako ważnego ośrodka handlowego, ponieważ zgodnie z nim każdy przejeżdżający przez miasto kupiec winien był się w nim zatrzymać i handlować swoim towarem przez 14 dni²³. Ten przywilej przyczynił się też do znacznego wzbogacenia kupców lwowskich, którzy zmonopolizowali cały handel między Wschodem a Królestwem Polskim. Lwów został ostatecznie przyłączony do Polski w roku 1387, a później – w 1435 – stał się stolicą polskiej prowincji, zwanej województwem ruskim.

Pod panowaniem polskich królów (1387–1772) miasto pełniło również funkcje twierdzy wojskowej, słynącej jako „forteca nie do zdobycia”, aż do początku XVIII wieku, kiedy to Lwów został zajęty przez Szwedów. Ten okres historii miasta naznaczony był klęskami nękającymi średniowieczne społeczeństwo, między innymi epidemiami, obleżeniami, rokoszami i pożarami, z których największy wybuchł w roku 1572 i zniszczył niemal wszystkie drewniane budynki. Pożar ten zakończył drewniany okres miejskiej architektury. Od tej chwili miasto było budowane z kamienia.

Jako stosunkowo bezpieczne i bogate miasto, Lwów przyciągał bardzo różnych ludzi. Historyczne dokumenty świadczą o tym, że około 1/3 wszystkich mieszkańców, którzy otrzymali miejskie prawa od wieku XV do pierwszej połowy XVII, stanowili rzemieślnicy i kupcy utrzymujący się z handlu²⁴; około 40% imigrantów przybyło do Lwowa z polskich i niemieckich ziem²⁵. Polscy królowie sprzyjali niemieckiemu i żydowskiemu osadnictwu we Lwowie. W mieście osie-

²⁰ М. Капраль, *Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.)*, Львів 1998, s. 27–28.

²¹ Я. Дашкевич, *Русь і Сирія: взаємозв'язки XIII–XIV ст.*, Записки Наукового Товариства імені Т. Шевченка 228: 1994; Janeczek, *Studia nad początkami...*, s. 27.

²² Zob. przyp. 9 i 21.

²³ Tekst przywileju zob. Капраль, *Привілеї...*, s. 44–45.

²⁴ E. Nadel-Golobić, *Armenians and Jews in Medieval Lvov. Their Role in Oriental Trade, 1400–1600*, Cahiers du Monde russe et soviétique 20 (3–4): 1979, s. 352.

²⁵ М. Капраль, *Демографія Львова XV–першої половини XVI ст.* [w:] *Львів...*, s. 74.

dlali się również: Ormianie, Szkoci, Wołosi, Węgrzy, Grecy i Czesi²⁶. Tak więc imigranci napływali do Lwowa głównie z Zachodu, przez Kraków i Przemysł. Obszary położone na peryferiach, szczególnie na północ od kontynentalnego szlaku handlowego, potrzebowały zasobów ludzkich, aby rozwijać się ekonomicznie²⁷. Miasto również nie mogło się bez nich obyć. Ruskie (ukraińskie) województwa w stuleciach XV–XVII dostarczyły 20–25% mieszkańców²⁸.

W średniowieczu i na początku czasów nowożytnych mieszana populacja miasta stale rosła. W czasach Księstwa Halickiego we Lwowie żyło 2–3 tys. osób. Na początku wieku XV ich liczba wzrosła do 5,5 tys. Najbardziej intensywny wzrost populacji był związany ze zwiększeniem obrotów handlowych w wieku XIV i w pierwszej połowie XVII. W latach 1572–1591 we Lwowie żyło 12 tys. osób, a w 1592–1620 – już 29 tys., ale w porównaniu z innymi europejskimi miastami tego okresu Lwów był aglomeracją średniej wielkości²⁹. Rozwój Lwowa przebiegał zgodnie z ogólnym schematem urbanizacji środkowo-wschodniej Europy, gdzie w miastach z reguły żyło mniej ludzi niż w skupiskach położonych dalej na zachód³⁰.

Tym, co szczególnie wyróżniało Lwów, była jego wyjątkowo bogata wieloetniczna populacja. W drugiej ćwierci XVI wieku tworzyli ją: Polacy (38%), Rusini (Ukraińcy 24%), Niemcy (8%), Żydzi (8%) oraz Ormianie (7%). Żadne inne miasto Rzeczypospolitej, a może i Europy nie mogło się pochwalić pięcioma grupami narodowościowymi, z których każda stanowiła ponad 5% mieszkańców³¹. Życie religijne cechowała podobna barwność. We Lwowie żyli: katolicy, prawosławni, monofizyci (ormiańscy chrześcijanie) oraz Żydzi. Przy końcu XVI wieku niemiecki kupiec Martin Gruneweg, który przeżył we Lwowie dwadzieścia lat, napisał w swoich wspomnieniach, że Lwów przypomina mu Wenecję, z tłumem „ludzi ze wszystkich krajów świata”³².

²⁶ J. Motylewicz, *Spoleczność miejska a grupy narodowościowe w miastach czerwonoruskich w XV–XVIII w. Problem przemian w trwałości więzi społecznych* [w:] *Miasto i kultura ludowa w dziejach Białorusi, Litwy i Ukrainy*, red. J. Wyrozumski, Kraków 1996, s. 92; Nadel-Golobić, *Armenians...*, s. 368.

²⁷ J. Półciwarteł, *Miejsce religii w kształtowaniu oblicza etnicznego społeczności miast południowo-wschodnich obszarów Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych* [w:] *Miasto i kultura...*, s. 218.

²⁸ Капраль, *Демографія...*, s. 74–75.

²⁹ W XV w. żyło w Krakowie 12 tys. osób, Wrocławiu – 19 tys., Gdańsku – prawie 20 tys., natomiast w Kolonii, Norymberdze i Pradze – ok. 50 tys. Największymi średniowiecznymi miastami były: Wenecja, Mediolan i Neapol. W każdym z nich żyło ponad 100 tys. osób.

³⁰ P. M. Hohenberg, L. H. Lees, *The Making of Urban Europe, 1000-1950*, Cambridge, Mass., and London 1985, s. 53, 109.

³¹ Капраль, *Демографія...*, s. 72.

³² Zob. Я. Ісаєвич, *Найдавніший опис Львова*, „Жовтень” 10: 1980, s. 109; Idem, *Україна давня і нова*, Львів 1996, s. 143–144.

Mieszanka różnych narodowości przyczyniła się do kulturowego bogactwa i różnorodności Lwowa. Należy jednak wziąć pod uwagę, iż średniowieczne pojęcia „kultura i nacja” różniły się zasadniczo od współczesnego rozumienia tych terminów. Średniowieczna wielokulturowość miała wyraźnie społeczny wymiar. Miasto było jednocześnie pośrednikiem i tygłem kilku średniowiecznych kultur – szlachty, mieszczan i chłopów. Różniły się one nie tylko w sensie materialnym, ale również co do wartości, mentalnie oraz stylem życia³³.

Stara ruska elita zareagowała na podporządkowanie ziem ruskich polskim królom poprzez asymilację z kulturą polską, w wyniku czego powstał szczególny typ *Gente Rutheni natione Poloni*, który razem z etnicznie polską szlachtą stworzył wielokulturową „narodowość szlachecką, a równocześnie wspólnotę polityczną”³⁴. Opierała się ona na „sarmackim” micie mówiącym o pochodzeniu szlachty ze Wschodu. Gdy szlachcic był Polakiem czy też Ukraińcem, twierdził niezmiennie, że pochodzi od królewskich Sarmatów i Scytów, którzy z kolei wywodzili się w prostej linii od biblijnego Adama³⁵. Do XVIII wieku szlachta nie dominowała ani politycznie, ani ekonomicznie. Jednak „sarmackie” wzorce wywarły głęboki wpływ na kulturę mieszczan³⁶, co przejawia się w dziełach takich tworzących w/lub o Lwowie poetów, jak Sebastian Klonowicz (Sebastianus Fabianus Acernus, 1545–1602) i Jan Turobiński (Ioannes Turobines Ruthenus, 1511–1575)³⁷.

Obyczajowość wiejskich okolic Lwowa również stanowiła ważny aspekt jego wielokulturowości. Miasto przez wieki pozostawało wyspą na środku ogromnego morza wsi. Jednak chłopci stanowili jedynie niewielką część (ok. 15–20%) tych, którzy otrzymywali prawa miejskie w wiekach XV–XVII. Procent żyjących w mieście chłopów był prawdopodobnie większy, gdy weźmiemy pod uwagę przebywających w nim nielegalnie³⁸. Miejscowi chłopci zajmowali najniższe szczeble społecznej hierarchii, jednak stały ich napływ potwierdzał obecność ruskiej i prawosławnej ludności we Lwowie. Polski badacz Władysław Łoziński określił tę sytuację następująco: „było w nim mało Rusinów, ale dużo Rusi”³⁹.

³³ J. Burszta, *Kultura ludowa – kultura narodowa. Szkice i rozprawy*, Warszawa 1974, s. 35; zob. też Półcwiartek, *Miejsce religii...*, s. 211–212.

³⁴ A. Zięba, *Gente Rutheni, natione Poloni. Z problematyki kształtowania się ukraińskiej świadomości narodowej w Galicji*, Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej PAN 2: 1995, s. 61–63.

³⁵ A. Walicki, *Poland between East and West. The Controversies over Self-Definition and Modernization in Partitioned Poland*, Cambridge, Mass., 1994, s. 9–11.

³⁶ K. Ślusarek, *Szlachta miejska w Galicji. Studium na przykładzie Lwowa i Obertyna* [w:] *Lwów. Miasto...*, t. 2, s. 97.

³⁷ *Українська поезія XVI століття*, Київ 1987, *passim*.

³⁸ Капраль, *Демографія...*, s. 74–75.

³⁹ W. Łoziński, *Patrycjat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku*, Lwów 1892, s. 307.

Mieszczanie-katolicy cieszyli się, zgodnie z prawem magdeburskim, statusem obywatela; kontrolowali oni samorząd oraz dominowali w politycznym i kulturowym krajobrazie miasta. W średniowieczu i na początku czasów nowożytnych mieszkańcami Lwowa w 50% byli katolicy. Prawdopodobnie w żadnym innym mieście Rzeczypospolitej nie było tak dużej dysproporcji pomiędzy mieszkańcami miasta i wsi w zakresie przynależności do Kościoła katolickiego⁴⁰.

Z upływem stuleci etniczny skład katolickiej wspólnoty ulegał zmianom. Pierwszy kronikarz miasta Józef Bartłomiej Zimorowicz (1597–1677) podzielił historię Lwowa, po wygaśnięciu ruskiej dynastii, na dwa okresy – Leopoldis Germanica (*Lwów niemiecki*) oraz Leopoldis Polonica (*Lwów polski*), a jako cezurę zaproponował rok 1551⁴¹. Do roku 1340 w mieście przeważały wpływy niemieckie. Większość mieszczan była narodowości niemieckiej, a język niemiecki był jedynym językiem administracji. Jednak brak religijnych, prawnych, a następnie również językowych barier (w tym czasie łacina jako *lingua franca* wyparła język i polski, i niemiecki) sprzyjał międzyetnicznym ślubom w obrębie katolickiej wspólnoty i stopniowo doprowadził do asymilacji niemieckojęzycznych mieszkańców z polską kulturą⁴².

Katolicka wspólnota ulegała coraz większej polonizacji. Podobnie prawosławni Grecy, Wołosi, Serbowie i Mołdawianie asymilowali się z miejscową ruską kulturą. W odróżnieniu od katolików i prawosławnych, Ormianie zachowywali swoją etniczną odrębność. Nawet ormiańsko-monofizycka wspólnota nie była jednolita – ulegała podziałowi według języka oraz miejsca pochodzenia. Większość żyjących we Lwowie Ormian pochodziła z Krymu i mówiła po kipczacku (tatarsku). Mniejsza grupa przybyła z Wołoszczyzny władała językiem ormiańskim. W średniowiecznym społeczeństwie Ormianie należeli do miejskiej klasy średniej, a już przy końcu XVI wieku we Lwowie kupcy ormiańscy przewyższali liczebnością kupców polskich i ruskich⁴³.

Podobnie jak Rusinów, Ormian uznawano za obywateli drugiej kategorii (*incolae*). Taka dyskryminacja w słyńcym z religijnej tolerancji państwie polskim była raczej lokalną osobliwością, a nie powszechną regułą. Okres religijnej tolerancji zakończył się wraz z upływem XVI wieku. Wtedy to Kościoły ruski i ormiański znalazły się w ostrym konflikcie z protestantyzmem i reakcyjną katolicką kontreformacją. W jego wyniku część zwierzchników Kościołów prawo-

⁴⁰ Półciwarteck, *Miejsce religii...*, s. 222; Z. Budzyński, *Ludność pogranicza polsko-ruskiego w drugiej połowie XVIII w.*, t. 2, Przemysł–Rzeszów 1993, s. 329.

⁴¹ J. B. Zimorowicz, *Opera quibus res gestae urbis Leopoldis illustrantur*, Lwów 1899, s. 37.

⁴² Motylewicz, *Spółeczność miejska...*, s. 96. Homogenicznie (w ścisłym znaczeniu tego słowa) ta kultura nie była ani słowiańska, ani katolicka, szczególnie w XVI w., gdy wraz z nadejściem reformacji sporą część miejscowej ludności zaczęli stanowić protestanci.

⁴³ Nadel-Golobić, *Armenians...*, *passim*.

sławnego i ormiańskiego zawarła z Rzymem kompromis – w roku 1596 powstał ruski Kościół greckokatolicki, a w 1635 Kościół ormiański katolicki. Obydwa kościoły uznały zwierzchnictwo papieża, z zachowaniem pierwotnego obrządku⁴⁴. To wydarzenie dało początek intensywnej asymilacji obydwu grup z narodowością polską. Ponieważ Ormianie byli mniej liczni, asymilowali się o wiele szybciej⁴⁵.

Mogłoby się wydawać, że u progu nowych czasów katolicyzm wygrał bitwę o hegemonię w mieście. Jednak odrodzenie prawosławia stanęło jej na drodze. Na przełomie stuleci XVI/XVII we Lwowie zostało założone prawosławne Bractwo Zaśnięcia Bogarodzicy, które prowadziło własną szkołę i wydawnictwo. Dla żyjących w Rzeczypospolitej prawosławnych Ukraińców i Białorusinów Lwów stał się jednym z największych ośrodków intelektualnych. Paradoksalnie sukces prawosławnego oporu bazował na kulturowych elementach zapożyczonych od jego przeciwników. Lwowska prawosławna szkoła przyjęła program i metody nauczania kolegów jezuickich⁴⁶. Biorąc pod uwagę ruskie prawosławne odrodzenie, nie dziwi, iż moskiewski drukarz Iwan Fiodorow zmuszony do ucieczki ze swojej ojczyzny, w której jego zawód uważany był za „czarnoksięski,” znalazł schronienie w lwowskim bractwie w roku 1572. Tu jego rzemiosło było wyjątkowo przydatne, ponieważ dostarczało broni do walki z katolicyzmem. Trwające sto lat ostre starcie między Kościołami katolickim i prawosławnym zakończyło się porażką tego ostatniego. Kościół greckokatolicki utrwalił swoją pozycję we Lwowie i w całym województwie ruskim.

Prawdziwym wyzwaniem dla katolicyzmu była inna wielka i niezasymlowana wspólnota – Żydzi. Oprócz Polaków byli oni jedyną narodowością, której liczba przedstawicieli we Lwowie ciągle rosła. Przy końcu XVI wieku we Lwowie było ich więcej niż Ukraińców i Ormian. Ta diaspora o odmiennych i starodawnych tradycjach kulturowych podlegała społecznej segregacji i wyłączeniu z politycznego życia miasta. W tym sensie przybyli ze wschodu i z zachodu Żydzi byli bardzo podobni do Ormian. Pomimo iż we Lwowie Żydzi nie mieli praw miejskich, cieszyli się jednak pewnymi przywilejami, nadanymi przez polskiego króla. Jako poddani króla podlegali jurysdykcji starosty królewskiego oraz żydowskiej starszyny. We Lwowie Żydzi trudnili się handlem, rzemiosłem, lichwą

⁴⁴ B. A. Gudziak, *Crisis and Reform: the Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest*, Cambridge 1998.

⁴⁵ Я. Дашкевич, *Українсько-армянские связи в XVII веке. Сборник документов*, Киев 1969, s. 25–26. W XVIII w. we Lwowie żyło jedynie kilkaset niezasymlowanych Ormian, zob. R. A. Mark, *Polnisches Bastion und ukrainisches Piemont, Lemberg 1772–1921* [w:] *Lemberg...*, s. 48; G. Siudut, *Pochodzenie wyznaniowo-narodowościowe ludności Małopolski Wschodniej i Lwowa wedle spisu ludności z 1931 roku* [w:] *Lwów. Miasto...*, t. 2, s. 275.

⁴⁶ I. Ševčenko, *Ukraine between East and West: Essays on the Cultural History to the Early Eighteenth Century*, Edmonton–Toronto 1996, s. 4.

oraz inną działalnością finansową. Wśród lwowskich Żydów istniała również grupa nie wykonująca żadnego określonego zawodu. Pomimo iż prawo miejskie ograniczało Żydów, lwowscy chrześcijanie skarżyli się, że kontrolują oni ekonomiczną działalność miasta. Chrześcijanie tolerowali Żydów, ale czasami Żydzi stawali się ofiarami pogromów⁴⁷.

Przy końcu XVI wieku Lwów stał się dużym ośrodkiem kultur: polskiej, ukraińskiej, żydowskiej i ormiańskiej. Za pośrednictwem publikowanych tu książek oraz absolwentów szkół miasto wywierało niemały wpływ na środkowo-wschodnią Europę. Kulturowy rozkwit Lwowa dobiegł końca około połowy XVII wieku, kiedy miasto stopniowo zaczęło tracić na znaczeniu. Jego upadek przyspieszyło kilka czynników, między innymi: zamiana handlowych szlaków lądowych na morskie oraz wzrost wpływów polskiej szlachty.

Gdy w roku 1772 imperium Habsburgów zaanektowało Galicję, Lwów znajdował się w opłakanym stanie. Pierwsze raporty austriackich urzędników oraz opisy podróżników zwiedzających miasto mówią o wyjątkowo złym stanie ulic i domów, z których wiele było opuszczonych lub zrujnowanych. Kiedy austriacki monarcha Józef II po raz pierwszy przybył do Lwowa, jego zaprzężona w szóstkę koni karoca ugrzęzła w błocie w samym centrum⁴⁸ – był to sygnał, iż należy coś przedsięwziąć, aby poprawić warunki życia w mieście.

Lwów stał się stolicą największej austriackiej prowincji – Galicji, obejmującej dawne województwa ruskie i bełskie, zamieszkane przeważnie przez Rusinów (Ukraińców). Oficjalnie prowincję tę określano jako Królestwo Galicji i Lodomerii – jej nazwa odwoływała się do średniowiecznego Księstwa Halicko-Włodzimierskiego. Gdy nazwa prowincji przywoływała przeszłość, administracja austriacka robiła wszystko, by jej stolica przybrała nowoczesny wygląd. Lwów utracił swoją tradycyjną pozycję centrum handlu – tę rolę przejęło miasto Brody, usytuowane na austriacko-rosyjskiej granicy, natomiast funkcję największej twierdzy wojskowej pełnił, położony na wschodzie, Przemyśl. W latach 1772–1825 wszystkie fortyfikacje miasta zostały zburzone, a w ich miejscu powstały szerokie ulice i bulwary. Ten sposób przebudowy miasta był cechą charakterystyczną urbanistycznej polityki Habsburgów. We Lwowie przebudowa nastąpiła o wiele wcześniej aniżeli w Wiedniu (1857) czy Grazu (1870)⁴⁹. Dopiero gdy we Lwowie

⁴⁷ I. Röskau-Rydel, *Die Stadt der verwischten Grenzen. Die Geschichte Lembergs von der Gründung bis zur ersten Teilung Polens (1772)* [w:] *Lemberg...*, s. 34–35; Меламед, *Евреи...*, s. 90–92. Silnym antysemitycznym nastrojom daje wyraz S. Klonowicz, *Роксоланія* [w:] *Українська поезія...*, s. 151.

⁴⁸ F. Kratter, *Briefe über den itzigen Zustand von Galizien. Ein Beitrag zur Statistik und Menschenkenntnisse*, t. 2, Leipzig 1786, s. 155.

⁴⁹ М. Бевз, *Українські трансформації центральної частини міста Львова у XX ст.* [w:] *Архитектура Галичини...*, s. 53–69; O. Czerner, *Przeształcenia architektoniczne Lwowa w latach 1772–1848*, *ibidem*, s. 79.

w latach 1861–1871 powstała kolej i stał się on handlowym pośrednikiem między Wiedniem a rosyjskimi portami na Morzu Czarnym, miasto mogło się odrodzić jako centrum handlu. Nowe tendencje spowodowały szybki wzrost liczby mieszkańców miasta pod austriackimi rządami z 29,5 tys. w roku 1776 do 212 tys. w roku 1913⁵⁰.

W porównaniu z innym europejskimi miastami w XIX wieku rozwój Lwowa był imponujący, ale nie wyjątkowy. Miasto nie było jednym z 40 największych aglomeracji Europy, jednak bez wątpienia należało do 40 największych aglomeracji środkowo-wschodniej Europy⁵¹. W innych miastach następowały intensywne przemiany⁵². Jednak w pewnym sensie rozwój Lwowa, dzięki specyficznej ekonomicznej koniunkturze, był wyjątkowy. Industrializacja zaledwie musnęła austriacką Galicję. Jedynym poważnym wyjątkiem był miejscowy przemysł naftowy. Galicja pozostawała jedną z najbiedniejszych i najgęściej zaludnionych prowincji Europy. To zacofanie było widoczne w trakcie Powszechnych Wystaw Krajowych w latach 1877 i 1894⁵³. Jednak brak przemysłu miał swoje zalety. Miasto nie odczuwało nadmiernego nacisku populacji na struktury urbanistyczne. Gdyby przyjąć kryterium maksymalnego wykorzystania miejskiej infrastruktury na potrzeby życia codziennego, to na początku XX wieku Lwów byłby miastem całkowicie nowoczesnym, a możliwe że jedynym nowoczesnym miastem Rzeczypospolitej⁵⁴.

Przyczyną spektakularnego rozwoju Lwowa była jego rola jako stolicy Galicji – największej prowincji monarchii habsburskiej⁵⁵. Z upływem lat sześćdziesiątych XIX wieku, kiedy to Galicja otrzymała status autonomii, centrum administracyjnej władzy prowincji zostało przeniesione z Wiednia do Lwowa, w wyniku czego nastąpiło skoncentrowanie administracyjnych, ekonomicznych

⁵⁰ I. Drexler, *Wielki Lwów / Le grand Leopold*, Lwów 1920, s. 14–15.

⁵¹ Hohenberg, Lees, *The Making of Urban...*, s. 226–229; P. R. Magocsi, *Historical Atlas of East Central Europe*, University of Washington Press 1993, s. 96.

⁵² W latach 1870–1910 przy 125% wzroście populacji i 196 tys. mieszkańców Lwów ustępował miejsca: Wiedniowi (143% – 2 mln 31 tys. mieszk.), Budapesztowi (175% – 880 tys. mieszk.), Pradze (154% – 640 tys. mieszk.), Warszawie (150% – 771 tys. mieszk.), Odessie (181% – 520 tys. mieszk.), Wrocławowi (114% – 512 tys. mieszk.), Kijowowi (154% – 323 tys. mieszk.), Szczecinowi (191% – 236 tys. mieszk.), Wilnu (166% – 168 tys. mieszk.), Krakowowi (200% – 150 tys. mieszk.) oraz Mińsku (178% – 100 tys. mieszk.), zob. Magocsi, *Historical Atlas...*, s. 96. Dla Lwowa w r. 1870 autor błędnie podaje dane z r. 1880 oraz nieco zawyża liczbę mieszkańców miasta w r. 1910.

⁵³ J. M. Małecki, *Lwów i Kraków – dwie stolice Galicji*, Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych 50: 1989, s. 122–123.

⁵⁴ K. Pawłowski, *Miejsce Lwowa w rozwoju urbanistyki europejskiej przelomu XIX i XX w.* [w:] *Архітектура Галичини...*, s. 125–130; K. Pawłowski, *Narodziny nowoczesnego miasta* [w:] *Sztuka drugiej połowy XIX wieku*, Warszawa 1973, s. 57–58, 61–68.

⁵⁵ S. Hoszowski, *Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772–1914*, Lwów 1935, s. 107.

i kulturotwórczych instytucji w tym mieście, co odróżniało je od innego dużego miasta austriackiej Galicji – Krakowa⁵⁶. Dzięki statusowi stolicy ogromnej prowincji, Lwów przyciągał poważne państwowe inwestycje, a wprowadzenie w roku 1870 samorządu pozwoliło władzom lwowskim na wykorzystanie ich w celu rozwoju miejskiej infrastruktury.

Władze austriackie wprowadziły szczególnego typu modernizację, w której główną rolę stracił przemysłowiec lub bankier, a zyskał urzędnik⁵⁷. Już na początku XIX wieku austriaccy urzędnicy stanowili najliczniejszą grupę w mieście⁵⁸. Modernizacja poprzez biurokratyzację odcisnęła na Lwowie swoje piętno. Polityka austriackich urzędników powołała do życia i podsyciała nacjonalizm. Józefowi II przypisuje się niekiedy powołanie do życia wielu narodowości, do czego bodźcem miały być wprowadzane przez niego reformy⁵⁹. W specyficznym wieloetnicznym środowisku Galicji jeden nacjonalizm nasilał się i podsyczał inny. Pierwszymi biurokratami byli tu Niemcy lub zniemczeni Czesi, pochodzący z centralnych prowincji austriackiego imperium. Obarczali oni polską szlachtę winą za upadek regionu oraz wyznaczali sobie misję „przemiany sarmackich bestii w prawdziwie ludzkie istoty”. Początkowo habsburscy biurokraci zajmowali większość stanowisk w miejscowych urzędach. Do roku 1849 żaden z rdzennych mieszkańców Lwowa nie stał na czele najwyższych urzędów w prowincji. W roku 1825 język niemiecki wyparł łacinę; stał się językiem oficjalnym oraz uniwersyteckich wykładów. W oczach niemieckiego podróżnika, który przybył do miasta w latach trzydziestych XIX wieku, Lwów wyglądał jak miasto niemieckie, podobne do Norymbergi czy Frankfurtu nad Menem. Jego „niemieckość” wynikała nie tylko z magdeburgskiego schematu rozplanowania miasta, ale również z poczucia bezpieczeństwa pod skrzydłami sprawiedliwego rządu, z niemieckiego porządku w mieście oraz – co równie ważne – z niemieckich kawiarni, przewyższających swoją klasą nawet kawiarnie drezdeńskie⁶⁰.

Germanizacja miasta sprowokowała sprzeciw polskich elit. Około połowy XIX wieku miejska „wysoka” kultura podzielona była na dwa zwalczające się

⁵⁶ J. Purchla, *Matecznik Polski. Pozaekonomiczne czynniki rozwoju Krakowa w okresie autonomii galicyjskiej*, Kraków 1992, s. 127.

⁵⁷ W. Heindl, *Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich 1780–1848*, Wien–Köln–Graz 1990; Eadem, *Модернізація та теорії модернізації: приклад Габсбурзької бюрократії*, „Україна модерна” 1: 1996, s. 89–100.

⁵⁸ В. Ададуrow, *Львів у наполеонівську епоху* [w:] Мудрий, *Львів: місто...*, s. 211; Hozzowski, *Ekonomiczny rozwój...*, s. 16.

⁵⁹ H. L. Agnew, *Josephinism and the Patriotic Intelligentsia in Bohemia*, *Harvard Ukrainian Studies* 10(3/4): 1986, s. 577, przyp. 3.

⁶⁰ J. G. Kohl, *Reisen im Inneren vom Russland und Polen. Die Bukovina. Galizien. Mähren*, t. 3, Dresden–Leipzig 1841, s. 88, 103–105; М. Кріль, *Львів у описах іноземців (кінець XVIII–перша половина XIX ст.)* [w:] Мудрий, *Львів: місто...*, s. 300.

wzajemnie obozy – „partię Schillera” i „partię Mickiewicza”. Ośrodkiem polskiej patriotycznej działalności było Ossolineum, założone za zgodą austriackiego rządu w roku 1815. Działalność literacka stanowiła jedynie element narastającego polskiego ruchu narodowego. Jego politycznym celem było odbudowanie Rzeczypospolitej w jej dawnych (tzn. historycznych) granicach. W chwilach największego osłabienia władzy Habsburgów – to jest w trakcie wojny napoleońskiej w roku 1809 i rewolucji roku 1848 – polscy nacjonaliści próbowali przejąć kontrolę nad Lwowem, ale ponieśli porażkę. W latach sześćdziesiątych XIX wieku również rząd austriacki musiał pójść na kompromis, gdy dotknęła go seria zewnętrznych i wewnętrznych niepowodzeń. Wynikiem polsko-austriackiego kompromisu było nadanie Galicji w latach sześćdziesiątych XIX wieku statusu autonomii, a jego ceną, czyli warunkiem – polonizacja prowincji⁶¹.

Podobnie jak niegdyś w średniowieczu, w ciągu ostatniej ćwierci XIX wieku niemiecki Lemberg znów stał się polskim Lwowem. Polonizację austro-węgierskich urzędników trafnie ilustruje anegdota mówiąca o tym, jak to ostatni z nominowanych przez Wiedeń burmistrzów Lwowa, Franz Kröbl zawarł w testamencie klauzulę, by pochowano go w polskim kontuszu⁶². Polskie elity, wyzwolone spod presji politycznych ograniczeń, zaczęły przypisywać Galicji szczególną rolę „narodowego Piemontu”, tj. terytorium, na którym rozpocznie się odrodzenie Państwa Polskiego. Ta wizja Lwowa jako polskiego miasta realizowana była w różny sposób – od składu miejscowej administracji poczynając, a kończąc na zmianach nazw ulic na cześć bohaterów i doniosłych wydarzeń w polskiej historii.

Ponowna polonizacja Lwowa została bezpośrednio spowodowana politycznymi rządami Polaków w okresie autonomii. Nie wolno jednak przeoczyć znaczenia innych czynników. Przede wszystkim należy wziąć pod uwagę demokratyczny i rewolucyjny charakter polskiego nacjonalizmu, co czyniło go pociągającym dla wielu przedstawicieli innych narodowości. Lepiej wykształceni i liczniejsi Polacy wyróżniali się na polu polityki, edukacji oraz kultury, natomiast elity Rusinów i Żydów były liczbowo o wiele skromniejsze.

Jednak od samego początku rządów Habsburgów imperium prowadziło taką politykę, która położyła kres uprzednim, najbardziej skrajnym przejawom etnicznej, religijnej i kulturowej dyskryminacji Rusinów i Żydów. W ramach wdzięczności obydwie narodowości wykazały się lojalnością wobec domu panującego. W przypadku Żydów możliwość edukacji doprowadziła do stopniowej germanizacji ich elit. W latach 1815–1840 Lwów stał się jednym z najważniej-

⁶¹ P. Wandycz, *The Poles in the Habsburg Monarchy [w:] Nationbuilding and the Politics of Nationalism: Essays on Austrian Galicia*, red. A. S. Markovits, F. E. Sysyn, Cambridge Mass. 1989, s. 68–93.

⁶² M. Tyrowicz, *Wspomnienia o życiu kulturalnym i obyczajowym Lwowa 1918–1939*, Wrocław 1991, s. 208.

szych centrów żydowskiej działalności oświatowej – tzw. Haskala, której dążeniem było między innymi rozpropagowanie teorii, iż Żydzi są częścią niemieckiej narodowości. Galicyjska autonomia wywołała kryzys w żydowskiej wspólnotcie. Nowe pokolenie postępowych żydowskich intelektualistów twierdziło, iż Żydzi powinni asymilować się z polską kulturą. Jednak w miarę jak Żydzi usiłowali się asymilować, antysemita postawa polskiego społeczeństwa przybierała na sile. Na początku XX wieku polskie narodowe zmagania zaczęły ztracać demokratyczny charakter i stopniowo przerodziły się w ksenofobiczny nacjonalizm. Niektórzy odrzuceni przez Polaków młodzi żydowscy intelektualiści przejęli idee syjonizmu oraz koncepcję niepodległej żydowskiej narodowości. Przy końcu XIX wieku Lwów stał się jednym z najważniejszych ośrodków ruchu syjonistycznego⁶³.

Rusini, podobnie jak Żydzi, nie mieli skryształizowanych narodowokulturowych orientacji. We wczesnym etapie ich narodowego odrodzenia w latach 1810–1840 wzorowano się na niemieckich i polskich przykładach. W czasie walk roku 1848 narodowe ambicje Rusinów znalazły poparcie austriackiego rządu, który dostrzegł możliwość wykorzystania ich przeciwko niepodległościowym dążeniom Polaków. Od roku 1848 aż do upadku imperium galicyjscy Rusini opowiadali się za podziałem prowincji na Galicję Zachodnią (polską) i Wschodnią (ruską), której stolicą miałyby się stać Lwów⁶⁴.

Obóz ruski był jednomyślnie wrogo nastawiony do polskich rządów, natomiast rozłam w jego szeregach dotyczył różnych narodowych orientacji. W epoce postępowego nacjonalizmu i nasilającej się asymilacji ruska etniczna odrębność była zagrożona. Rusini szukali sposobu, który podniósłby ich niewielką etniczną grupę do rangi wielkiej narodowości. Od roku 1848 aż do I wojny światowej ruska elita podzielona była na orientacje: prorosyjską, propolską i proukraińską⁶⁵. Ostatecznie orientacja proukraińska wygrała dzięki ukraińskim patriotom przebywającym na terenie imperium rosyjskiego, którzy na skutek represji przenieśli centrum swojej działalności z Kijowa do austriackiego Lwowa. To oni wyznaczyli Galicji rolę „ukraińskiego Piemontu”. Ośrodkiem ukraińskiej

⁶³ Zob. E. Mendelson, *Jewish Assimilation in Lviv: The Case of Wilhelm Feldman* [w:] *Nationbuilding...*, s. 94–110; L. P. Everett, *The Rise of Jewish National Politics in Galicia, 1905–1907*, *ibidem*, s. 149–177; J. Holzer, „Vom Orient die Fantasie, und in der Brust der Slawen Feuer”: *Jüdisches Leben und Akkulturation im Lemberg des 19. und 20. Jahrhunderts* [w:] *Lemberg...*, s. 75–91.

⁶⁴ J. Kozik, *The Ukrainian National Movement in Galicia: 1815–1849*, Edmonton 1986, *passim*; J.-P. Himka, *German and the National Awakening in Western Ukraine before the Revolution of 1848* [w:] *German-Ukrainian Relations in Historical Perspective*, red. H.-J. Torke, J.-P. Himka, Edmonton and Toronto 1994, s. 29–44.

⁶⁵ J.-P. Himka, *The Construction of Nationality in Galician Rus’: Icarian Flights in almost all Directions* [w:] *Intellectuals and Articulation of the Nation*, red. R. G. Suny, M. D. Kennedy, Ann Arbor 1999, s. 109–154.

działalności stało się Towarzystwo Naukowe im. Tarasa Szewczenki, założone we Lwowie w roku 1873 dzięki znaczącemu finansowemu wsparciu ze strony tej części Ukrainy, która znajdowała się pod rządami Rosji. W latach 1897–1913 na czele Towarzystwa stał znany ukraiński historyk i polityczny przywódca Mychajło Hruszewski. W tym czasie w stolicy Galicji skodyfikowano normy współczesnego ukraińskiego języka literackiego oraz wypracowano nową wersję historycznej przeszłości. Lwów był świadkiem tworzenia się pierwszych ukraińskich partii politycznych oraz początków propagandy na rzecz niepodległego państwa ukraińskiego⁶⁶.

W ostatnich latach imperium austriackiego Lwów w pełni wykazał ambiwalencję habsburskiej spuścizny. Z jednej strony, wszystkie etniczne grupy przejęły konstytucyjno-liberalne praktyki, które aż do dziś pozytywnie wpływają na ich polityczne orientacje⁶⁷. Z drugiej zaś ta spuścizna naznaczona była narodowościowymi sprzeczkami, będącymi zarzewiem przyszłych gwałtownych konfliktów. Ta tendencja przeważała w XX wieku, gdy polsko-ukraiński konflikt narodowy w Galicji doprowadził do wzajemnych czystek etnicznych tuż po zakończeniu obu wojen światowych. Lwów miał szansę stać się wschodnioeuropejskim Sarajewem, pomimo iż przywódcom obydwu obozów należy się uznanie za zasługi w uniknięciu najbardziej krwawych form konfliktu w samym mieście⁶⁸.

Jednak w XX wieku Lwów stracił ogromną liczbę swoich mieszkańców nie z powodu lokalnych etnicznych konfliktów, lecz wojny pomiędzy kilkoma państwami, usiłującymi przejąć kontrolę nad środkowowschodnią Europą. We Lwowie w latach 1914–1991 władza polityczna zmieniała się siedmiokrotnie. Na samym początku I wojny światowej, w okresie sierpień 1914–czerwiec 1915, miasto zostało zajęte przez wojsko rosyjskie, które wybrało je na siedzibę swojej wojskowej administracji. Pod koniec tej wojny Lwów stał się stolicą Zachodnio-Ukraińskiej Narodowej Republiki – niepodległego państwa, które w styczniu roku 1919 ogłosiło swoje zjednoczenie z Ukraińską Republiką Ludową i utworzenie pierwszego niepodległego i zjednoczonego państwa ukraińskiego. Ogłoszenie powstania ZUNR miało znaczenie raczej symboliczne, ponieważ od około połowy roku

⁶⁶ I. L. Rudnytsky, *Esseys in Modern Ukrainian History*, Edmonton 1987, s. 329–346, 375–387; Я. Грицак, *Напис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття*, Київ 1996, s. 73–82.

⁶⁷ R. Szul, *Perspektywy regionalizmu galicyjskiego w Polsce na tle tendencji międzynarodowych* [w:] *Galicja i jej dziedzictwo. Społeczeństwo i gospodarka*, red. J. Chłopiecki, H. Madurowicz-Urbańska, t. 2, Rzeszów 1995, s. 86–88; M. Åberg, J. Korek, *Mosaic of Change. Institutional Trajectories in Transitional Wrocław and Lviv*, referat przedstawiony na konferencji “Institutionalising Democracy. Poland and Ukraine in Comparative Perspective”, University College of South Stockholm, 13–16 listopada 1998.

⁶⁸ M. Kozłowski, *Między Sanem a Zbruczem. Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919*, Kraków 1990, s. 134–153; R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993, s. 270.

1919 Polacy po zwycięskim zakończeniu konfliktu całkowicie przejęli kontrolę nad Galicją. W państwie polskim okresu międzywojennego Lwów był stolicą województwa lwowskiego. Po upadku Polski wojska sowieckie zajęły Lwów w latach 1939–1941, a następnie od roku 1944. W przerwach między tymi okupacjami Galicja znalazła się we władaniu nazistowskiego reżimu. Została włączona do Generalnej Guberni w charakterze okręgu – Distrikt Galizien. W okresie nazistowskiej okupacji Lwów został sprowadzony do poziomu prowincjonalnego miasta, natomiast stolicą Generalnej Guberni pozostał nadal Kraków. W trakcie kolejnej sowieckiej okupacji Galicję przyłączono do Związku Radzieckiego jako część Ukraińskiej Republiki. W trakcie całego sowieckiego okresu oraz po rozpadzie ZSRR Lwów był i pozostaje centrum administracyjnym obwodu lwowskiego najpierw Ukraińskiej Republiki, a po roku 1991 – niepodległego państwa.

Nie zważając na zmiany układów politycznych XX wieku, Lwów nadal się rozrasta, podwajając liczbę swoich mieszkańców co 40–50 lat. Dwie wojny światowe spowodowały przerwy w rozwoju, jednak tkanka miasta ujawnia zdolność do szybkiej regeneracji. W roku 1921 populacja Lwowa przekroczyła wskaźnik z roku 1910, a w 1955 – wskaźnik z 1944. W roku 1990 miasto osiągnęło liczbę 790 tys. mieszkańców, co lokowało je na 16 pozycji wśród największych aglomeracji środkowowschodniej Europy⁶⁹. Rozrastanie się miasta w pierwszej połowie XX wieku zostało częściowo spowodowane przez realizację tzw. projektu Wielkiego Lwowa, kiedy to okoliczne wioski znalazły się w jego nowych, poszerzonych granicach. Powstał on jeszcze za czasów habsburskich, jednak został wprowadzony w życie dopiero w roku 1930. Wtedy Lwów poszerzył swoje terytorium z 32,40 km² do 66,68 km². Pomysł stworzenia Wielkiego Lwowa znalazł poparcie u miejscowych polskich elit, zaniepokojonych zachwianiem się prestiżu miasta po rozpadzie monarchii habsburskiej. Zamierzały one poprawić sytuację poprzez inicjowanie specjalnych programów, mających na celu odrodzenie miasta oraz jego znaczenia w politycznym, ekonomicznym i kulturalnym życiu Polski okresu międzywojennego⁷⁰. Zamiarów tych nie udało się urzeczywistnić z powodów obiektywnych, takich jak na przykład kryzys gospodarczy w latach 1929–

⁶⁹ O. Степанів, *Сучасний Львів*, Львів 1992, s. 78–79; Magocsi, *Historical Atlas...*, s. 96, 169.

⁷⁰ A. Bonusiak, *Niedemokratyczna demokracja. Rzecz o Lwowie w latach 1918–1934* [w:] *Lwów. Miasto...*, t. 2, s. 215–234. Paradoksalne, iż najbardziej ambitny plan, mający na celu stworzenie Wielkiego Lwowa, został zapoczątkowany przez niemieckie władze okupacyjne, które zakładały czterokrotne zwiększenie zajmowanego przez miasto obszaru z 66,6 km² do 260 km². Planu tego nigdy nie zrealizowano; teren Lwowa w r. 1990 wyniósł 155 km², zob. Ю. Криворучко, Г. Петришин, У. Іваночко, *Територіальний розвиток Львова кінця XVIII–XX століть* [w:] *Містобудування та територіальне планування*, red. Б. Черкес, М. Кубелік, Е. Гофер, Київ 1999, s. 144–152.

1933. Istniały jednak przyczyny istotniejsze, jak masowy wyjazd najbardziej wykwalifikowanych polskich i żydowskich fachowców do innych miast Polski, dających większą możliwość zrobienia kariery. Podobna migracja odbywała się również w środowisku Ukraińców wyjeżdżających do Pragi, Berlina czy sowieckiego Kijowa, w którym krótkotrwała ukraiinizacja w latach dwudziestych otwierała możliwość pełnego wykorzystania talentów i umiejętności⁷¹. Ukraińcy i Żydzi wyjeżdżali również z powodu nacjonalistycznej polityki państwa polskiego⁷², najbardziej drastycznej w województwach wschodnich⁷³. Mimo to statystyka okresu międzywojennego wykazuje, iż we Lwowie asymilacja Żydów i Niemców odbywała się na większą skalę niż w Krakowie, o Warszawie czy Łodzi nie wspominając⁷⁴.

Polonizacja ta często miała charakter powierzchowny. Oczywiście nie prowadziła ona do osłabienia napięcia w stosunkach między narodowościami⁷⁵, a społeczno-polityczny i kulturalny reżim doprowadził do powstania i popularyzacji wśród Ukraińców i Żydów radykalnych politycznych ruchów, inspirowanych przez skrajnie nacjonalistyczne i komunistyczne ideologie⁷⁶. Ekstremizm pewnych politycznych środowisk we Lwowie był odbiciem narastającego wpływu faszyzmu i komunizmu we wschodniej i centralnej Europie. Dlatego sowieckie wojsko w roku 1939, jak również nazistowskie w roku 1941 zostało entuzjastycznie powitane przez najbardziej radykalnych członków lwowskiej społeczności. Część żydowskich elit tęskniła do Stalina, natomiast ukraińscy nacjonałiści swoje nadzieje wiązali z Hitlerem⁷⁷. Działania reżimów nazistowskiego i sowieckiego doprowadziły do zniszczenia historycznego, wieloetnicznego charakteru miasta.

W latach 1772–1939 etniczna struktura Lwowa była stosunkowo stabilna, tworzyły ją: polska większość (50–55%) oraz mniejszości ukraińska (15–20%)

⁷¹ Tyrowicz, *Wspomnienia...*, s. 34–35.

⁷² A.-H. Horbatsch, *Polnische Stadt und ukrainische Minderheit. Nationale Gegensätze [w:] Lemberg...*, s. 92–112.

⁷³ R. Brubaker, *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge 1997, s. 84–103.

⁷⁴ Siudut, *Pochodzenie...*, s. 279–280; G. Hryciuk, *Zmiany demograficzne ludności polskiej we Lwowie w latach 1931–1944 [w:] Wschodnie losy Polaków*, red. S. Ciesielski, Wrocław 1997, s. 10. Ukraińcy żyjący we Lwowie wykazali się wyższym stopniem świadomości narodowej niż Ukraińcy mieszkający gdzie indziej, ale mimo to polonizacja zebrała obfite żniwo.

⁷⁵ W polskiej podziemnej gazecie z r. 1942 znajduje się tekst: „wielu mieszkańców Lwowa [niemieckiego pochodzenia] zbrukało polską tradycję swoich współziomków, a pod maską polskiej kultury wiele osób ukrywa chytry ukraiński charakter” – cyt. za Hryciuk, *Zmiany demograficzne...*, s. 53, przyp. 176.

⁷⁶ Takie były Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy, która połączyła lewicowych ukraińskich i żydowskich intelektualistów, oraz wojująca Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów (1929). Szczegóły oraz bibliografia zob. J.-P. Himka, *Western Ukraine between the Wars*, *Canadian Slavonic Papers* 34 (4): 1992, s. 391–412.

⁷⁷ Грицак, *Наруч історії...*, *passim*.

i żydowska (30–35%). Nazistowski reżim niemal zupełnie eksterminował mieszkańców pochodzenia żydowskiego (holokaust przeżyło jedynie 2–3%)⁷⁸, natomiast sowiecka władza deportowała Polaków, a „otworzyła drzwi” dla ludzi z innych zakątków Związku Radzieckiego (m.in. Rosjan, Ukraińców, Żydów, Białorusinów, Mołdawian) oraz Ukraińców, deportowanych z zachodnich, etnicznie ukraińskich obszarów przyłączonych do Polskiej Republiki Ludowej. Wielu Ukraińców oraz Polaków, którzy pozostali we Lwowie, doznało represji ze strony władzy radzieckiej. Znaczna ich część szukała ratunku w ucieczce na Zachód oraz do Ameryki Północnej. Lwów stracił ogółem około 80% swoich przedwojennych mieszkańców⁷⁹. W wyniku wojennych i powojennych zmian z wieloetnicznego, środkowoeuropejskiego miasta Lwów przemienił się w miasto wschodnioeuropejskie, z przeważającą wschodniosłowiańską – ukraińską i rosyjską – populacją. Liczba Ukraińców w mieście nieustannie rosła: od 44,2% w roku 1955 do 79,1% w roku 1989, natomiast Rosjan – malała: od 35% do 16%, Żydzi i Polacy stanowili 1,2–1,6% mieszkańców. Inne mniejszości nie przekraczały 1%⁸⁰.

Równocześnie z wymianą ludności sowiecki reżim rozpoczął ambitny projekt przekształcenia Lwowa w centrum przemysłu. Oficjalnie poinformowano o tym w roku 1946 i, jeżeli wierzyć sowieckim sprawozdaniom, tempo rozwoju przemysłu w mieście w latach 1950–1970 przewyższało osiągnięcia nie tylko sowieckiej Ukrainy, lecz również całego Związku Radzieckiego⁸¹. sowiecka industrializacja Lwowa była śmiałą próbą zerwania z tradycyjnymi schematami rozwoju miasta i regionu. W wyniku tych zmian Lwów rozwinął produkcję telewizorów, autobusów oraz sprzętu wojskowego. Rezultatem sowieckiego planowania przestrzennego stała się dzielnica Nowy Lwów składająca się z bloków, w których żyli inżynierowie i robotnicy przybyli z innych sowieckich miast, a przede wszystkim z sąsiednich regionów zachodniej Ukrainy (według danych statystycznych stamtąd wywodziło się ok. 60% robotników⁸²). Tempo industrializacji hamowało rozwój struktur miejskich, dlatego na przykład szybki rozwój nowych fabryk i zakładów produkcyjnych doprowadził do dotkliwego braku wody w mieście. To wyęzione uprzemysłowienie nie wywarło większego wpływu na ogólną ekono-

⁷⁸ D. Pohl, *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944. Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens*, München 1997 (wyd. 2), s. 81.

⁷⁹ *Einführung* [w:] *Lemberg...*, s. 14.

⁸⁰ Według danych Wiktora Susaka opracowanych na podstawie spisów ludności z lat 1955–1989, przechowywanych w Lwowskim Archiwum Obwodowego Departamentu Statystyki.

⁸¹ *Історія Львова у документах і матеріалах*, red. У. Я. Єдлінська et al., Київ 1984, s. 245; *Історія Львова...*, s. 273, 302–303.

⁸² D. Zlepko, *Aufbruch unter Blau-Gelb. Der Wandel von sowjetischen zum ukrainischen Lemberg* [w:] *Lemberg...*, s. 182.

miczną sytuację regionu. Galicja pozostawała nadal jednym z najbardziej przedludnionych, najmniej wydajnych i samowystarczalnych obszarów.

Galicja miała opinię jednego z najmniej zsowietyzowanych regionów Związku Radzieckiego. Po II wojnie światowej wszystkie polityczne, społeczne i religijne instytucje (z Kościołem greckokatolickim i ormiańskim włącznie) zostały zniesione, jako że były „burżuazyjne” i „nacjonalistyczne”. Mimo to ukraińskie antykomunistyczne i nacjonalistyczne podziemie działało w tym regionie do początku lat pięćdziesiątych, co miało dwa skutki. Z jednej strony galicyjscy Ukraińcy uchodzili za niedostatecznie godnych zaufania, aby powierzyć im piastowanie wysokich stanowisk w regionie i poza jego granicami. Dlatego w ciągu 50 lat sowieckiej władzy miejscowa partyjna i administracyjna elita pochodziła z Rosji lub ze wschodniej Ukrainy⁸³. Z drugiej zaś strony sowiecki reżim wstrzymał się z rozpoczęciem przymusowej rusyfikacji i sowietyzacji tego regionu „zakazanego przeżytkami”. W odróżnieniu od innych obszarów państwa polskiego zaanektowanych przez Związek Radziecki w roku 1939, we Lwowie większość miejscowych gazet i magazynów ukazywała się w języku ukraińskim, a nie rosyjskim. Gdy inne duże miasta Ukraińskiej Republiki Ludowej szybko się rusyfikowały nie tyle demograficznie, ile językowo, Lwów wykazywał całkowicie przeciwną tendencję. Co więcej, po II wojnie stał się głównym ośrodkiem intelektualnego fermentu, promieniującym na całą Ukrainę, jej swoistą „tajną stolicą”. W latach 1960–1970 miasto szczerze zasilало antysowiecki ruch, a pod koniec gorbaczowskiego okresu odegrało główną rolę w uzyskaniu przez Ukrainę niepodległości⁸⁴.

Wydaje się jednak, że postsowiecki Lwów niewiele zyskał na niepodległości państwa ukraińskiego, podobnie jak miasto okresu międzywojennego niewiele zyskało na odrodzeniu Polski⁸⁵. Według najbardziej ostrożnych szacunków na początku roku 1999, gdy zakłady przemysłu wojennego nie miały już priorytetowego znaczenia, prawie 1/3 lwowskich robotników straciła pracę. Według amerykańskiego dziennikarza „żadne ukraińskie miasto nie jest bardziej europejskie, bardziej demokratyczne niż Lwów. Jedynie kilka jest od niego biedniejszych”⁸⁶.

⁸³ I. Терлюк, *Росіяни західних областей України*, Львів 1997, *passim*.

⁸⁴ R. Szporluk, *The Soviet West, or Far Eastern Europe? East European Politics and Societies* 5(3): 1991, s. 474–477; *The Strange Politics of Lviv: An Essay in Search of an Explanation* [w:] *The Politics of Nationality and the Erosion of the USSR*, red. Z. Gitelman, London 1992, s. 215–231; R. Szporluk, *West Ukraine and West Belorussia. Historical Tradition, Social Communication and Linguistic Assimilation*, *Soviet Studies* 31(1): 1979, s. 76–98; Ю. Зайцев, *Антирежимний рух (1956–1991)* [w:] *Львів...*, s. 543–611; Л. Сенік, Б. Якимович, *Форпост незалежності (Львів у 1988–1996 рр.)* [w:] *Львів...*, s. 611–638; Злерко, *Aufbruch...*, s. 167–206.

⁸⁵ Bonusiak, *Niedemokratyczna demokracja...*, s. 234.

⁸⁶ M. Wines, *Struggling Ukraine Teeters between East and West*, “New York Times”, 26 II 1999.

Od roku 1994 liczba mieszkańców Lwowa zmniejsza się, więc prognoza, iż w roku 2010 wyniesie ona 1 mln⁸⁷, z dzisiejszej perspektywy wygląda na niezbyt prawdopodobną. Postsowieckie władze miasta usiłują przeciwdziałać tym tendencjom. Pragną reorganizować gospodarkę miasta od przemysłu poczynając, a na turystyce kończąc. Jednak, jak dotąd, tylko jedno przedsięwzięcie – wpisanie zabytkowego centrum miasta na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO – zostało uwieńczone skromnym sukcesem.

Wielokulturowa historia Lwowa miała podwójne oblicze. Z jednej strony idea wielokulturowości doznała porażki. Społeczna solidarność i współpraca mieszkańców miasta rzadko przekraczała religijne, społeczne, etniczne, a później również narodowe granice⁸⁸. W średniowieczu wielokulturowy obraz przypominał mozaikę ułożoną z kilku nie wymieszanych ze sobą etnicznych grup. Przedstawiciele tych odmiennych (również pod względem religijnym) grup mogli ze sobą rozmawiać w jednym języku (jak Ormianie i Tatarzy) lub posiadać podobny status prawny (jak Ukraińcy i Ormianie), lecz żyli w izolacji, międzyetniczne słu- by zdarzały się bardzo rzadko.

Te odrębne kultury odcisnęły wyraźne piętno również w rozplanowaniu miasta: katolicy żyli w centrum (rynek), natomiast inne grupy – w okolicznych dzielnicach (ruskiej, ormiańskiej, żydowskiej) lub na przedmieściach. Z upływem czasu niektóre granice uległy zatarciu, jednak nigdy nie przestały istnieć. Pracownicy większości ówczesnych instytucji lub urzędów publicznych byli tej samej narodowości co członkowie danej społeczności⁸⁹. Dlatego zamiast jednolitego społeczeństwa we Lwowie funkcjonowało kilka społeczności narodowościowych⁹⁰.

⁸⁷ Криворучко, Петришин, Іваночко, *Територіальний розвиток...*, s. 152, populacja Lwowa zmniejszyła się z 790 tys. do 775,5 tys., zob. przyp. 82.

⁸⁸ Woldan, *Lemberg...*, s. 63–64. Autor sugeruje, że w czasach klęsk mieszkańcy Lwowa utożsamiali się bardziej z „małą” aniżeli z „dużą, oficjalną” ojczyzną. Sugestia ta odnosi się do epizodu w czasie oblężenia Lwowa przez wojska Chmielnickiego (1648), kiedy to mieszczanie nie zgodzili się na wydanie Żydów Kozakom. Nawet jeżeli ktoś uzna ten przekaz za wiarygodny (omówienie tematu w: Меламед, *Євреї...*, s. 88, 97, s. 88), to wymuszona przez wojnę solidarność obywateli miasta nigdy nie trwała długo – wystarczy przypomnieć, że w r. 1664 Lwów stał się miejscem wszczętego przez katolików krwawego żydowskiego pogromu, zob. Меламед, *Євреї...*, s. 90–91.

⁸⁹ W. Najdus, *Kształtowanie się nowoczesnych więzów społeczno-organizacyjnych ludności ukraińskiej Galicji Wschodniej w dobie konstytucyjnej* [w:] *Lwów. Miasto...*, t. 2, s. 166–167; Tyrowicz, *Wspomnienia...*, s. 186–187, 196–197, 200–201.

⁹⁰ Trwałość tej tendencji potwierdzają ostatnie wydarzenia. Antykomunistyczna opozycja lat 1988–1991 świadczyła o zadziwiającej solidarności między grupami ukraińską, rosyjską, polską i żydowską. Jednak gdy komuniści odeszli z miejscowej sceny politycznej, solidarność ta nie przetrwała. Postsowiecki Lwów stał się polem polsko-ukraińskich i ukraińsko-rosyjskich kulturalnych konfliktów, których powodem były historyczne i kulturalne symbole miasta. Jeden z nich zakończył się tragicznie. W czerwcu roku 2000 ukraiński kompozytor Ihor Bilożir zginął w bójce, wynikłej w trakcie kłótni doty-

Jeżeli, zgodnie z określeniem Andrzeja Walickiego, wielokulturowość jest sytuacją, w której grupa dominująca nie podporządkowuje sobie innej kultury⁹¹, to w przypadku Lwowa była ona raczej sporadyczna. Dialog między różnymi kulturami bardzo często prowadził do asymilacji grup z kulturą dominującą, natomiast grupy podporządkowane zachowywały wzajemny dystans i wyobcowanie. Tak więc pewna liczba urodzonych we Lwowie Żydów stała się wybitnymi polskimi intelektualistami, natomiast wymiana kulturowa między Żydami i Ukraińcami, jeżeli w ogóle istniała, miała charakter śladowy⁹². Co więcej, nawet asymilacja z dominującą kulturą – jako namiastka wzajemnej wymiany kulturowej między różnymi grupami – w czasie narastającego nacjonalizmu stawała się problematyczna. Za pośrednictwem różnych form społecznej i politycznej alienacji osobom, które się asymilowały, ciągle wypominano ich „obce pochodzenie”. Smutnym tego potwierdzeniem może być los zasymilowanych polskich Żydów we Lwowie, którzy zostali odrzuceni przez polski nacjonalizm okresu międzywojennego i eksterminowani przez reżim nazistowski w trakcie II wojny światowej nie jako Polacy z wyboru, lecz jako Żydzi z pochodzenia⁹³.

Z drugiej strony wielokulturowość wywierała wpływ na każdą grupę narodową. Bogactwo i różnorodność etnicznej, religijnej oraz społecznej struktury miasta oddziaływały na polskich, żydowskich i niemieckich pisarzy, którzy spędzili we Lwowie okres dojrzewania – Josepha Rotha, Józefa Wittlina, Stanisława Lema⁹⁴. Wybitnym „dzieckiem” lwowskiego wielokulturowego środowiska był

czącej tego, czy należy emitować rosyjską muzykę pop w miejscach publicznych, zob. A. Jack, *Ethnic Russians Feel the Heat of Ukraine Nationalism*, „Financial Times”, 19 VII 2000, s. 3. Przebieg wojny kultur można prześledzić w licznych artykułach miejscowej gazety „Postup” z lat 1998–2001.

⁹¹ A. Walicki, *Trzy patriotyzmy. Trzy tradycje polskiego patriotyzmu i ich znaczenie współczesne*, Warszawa 1991, s. 43–44.

⁹² Wyjątkiem był przypadek Idy Schpiegel, córki rabina, która wbrew obydwu rodzinom poślubiła grekokatolickiego księdza. Po wczesnym zgonie męża sama wychowała piętkę dzieci na intelektualistów (ukraiński historyk, Iwan Łysiak-Rudnycki, był jej wnukiem); zob. mój artykuł *Іван Лисяк-Рудницький (Нарис інтелектуальної біографії)*, *Сучасність* 11: 1994, s. 73–96.

⁹³ Hryciuk, *Zmiany demograficzne...*, s. 16.

⁹⁴ Ta tendencja trwała nawet wtedy, gdy miasto utraciło swój stary wielokulturowy charakter. Potwierdzają to niektórzy współcześni rosyjscy działacze polityczni i kultury, którzy okres dojrzewania spędzili we Lwowie. Na tej liście znajdują się między innymi: Jewgienij Jawleński – przewodniczący partii „Jabłoko”, krytyk filmowy Andriej Płakow, skrzypek Jurij Baszmet, reżyser teatralny Roman Wiktiuk, aktor Leonid Jarmolnik oraz pisarz Igor Klech. Aby poznać aktualne rosyjskie podejście do historii Lwowa zob. И. Клех, *Инцидент с классиком*, Москва 1998; И. Клех, *Карта Галиции (Письма из Ясенева) 22 декабря 1998*, <http://www.russ.ru>. Informacja o Rosjanach w postsowieckim Lwowie znajduje się w: В. Сердюченко, *Русские во Львове*, Бостонский независимый альманах „Лебедь”, 23 IV 2000, www.lebed.com; Р. Лозинський, *Росіяни у сучасному Львові*, „Поступ”, lipiec 2001, s. 8.

ukraiński pisarz i działacz polityczny Iwan Franko (1856–1916). Tworzył on w trzech językach – ukraińskim, polskim i niemieckim, a na jego literackich i politycznych utworach swoje wyraźne piętno odcisnęły kultury ukraińska, polska i żydowska⁹⁵.

Pozostaje jednak pytanie: jaką spuściznę przekazało nam to wielokulturowe środowisko, gdy przestało istnieć? Jest ona zauważalna w każdej grupie etnicznej tego miasta. Język Żydów galicyjskich – jidisz – powstał z połączenia niemieckiego dialektu z licznymi zapożyczeniami z hebrajskiego i miejscowych dialektów słowiańskich. Ormiański statut z roku 1519 był kompilacją nie tylko ormiańskiego, żydowskiego, islamskiego i wschodniorzymskiego prawa, lecz także elementów zachodnich (polskich i niemieckich) kodeksów⁹⁶.

We współczesnym Lwowie pozostało niewielu Żydów i Ormian. Nie zachowały się również wyżej wymienione kulturowe hybrydy. Jednak w jednym przypadku synteza różnych kultur pozostawiła długotrwały ślad. Chodzi o Kościół greckokatolicki, pomimo iż pierwotna idea – połączenie wschodniego i zachodniego chrześcijaństwa – nigdy nie została w pełni zrealizowana. Ten Kościół, w uwspółcześnionym ukraińskim kształcie, potrafił przetrwać najgorsze sowieckie represje, potwierdzając swoją wyjątkową żywotność. A skoro tak, to historia wielokulturowości we Lwowie nie jest wyłącznie tragiczna. Timothy G. Ash przypomina:

W latach dziewięćdziesiątych pojawiło się coś na kształt reguły świadczącej o tym, że im bardziej postkomunistyczne państwo było zróżnicowane etnicznie, tym bardziej prawdopodobne, iż wybierze ono nacjonalistyczno-autorytarną, a nie liberalno-demokratyczną drogę. Kraje, które poradziły sobie najlepiej, są również etnicznie najbardziej homogeniczne – Polska, Czechy, Węgry oraz, tak, Slovenia [...] Odzyskanie w latach osiemdziesiątych idei środkowoeuropejskiej to odwoływanie się do przedwojennej etnicznej i kulturowej mieszanki miast, takich jak: Praga, Czerniowce czy Bratysława, w których ludzie mówili zazwyczaj w trzech, czterech językach, mniejszości o dużej liczebności, szczególnie żydowskiej i niemieckiej, oraz wielokulturowości *avant la lettre*. Wydaje się jednak, że w latach dziewięćdziesiątych, aby być postrzeganym jako część politycznej Europy Środkowej, nie należało być środkowoeuropejskim we wcześniejszym sensie⁹⁷.

Według tych kryteriów Lwów, jednolity etnicznie i kulturowo, ma większe szanse na szybkie ozdrowienie aniżeli, powiedzmy, ukraińsko-rosyjskie, moc-

⁹⁵ Y. Hrytsak, *Ivan Franko and the Galician Triangle* [w:] *Polin. Studies in Polish Jewry*, t. 12, red. I. Bartal, A. Polonsky, London–Portland 1999, s. 137–146; G. Wytrzens, *Zum literarischen Schaffen Frankos in deutscher Sprache* [w:] *Иван Франко и світова культура. Матеріали міжнародного симпозиуму UNESCO*, red. И. И. Лукинов, М. В. Брик, Г. Д. Вервес *et al.*, Київ 1990, s. 51–59.

⁹⁶ Nadel-Golobić, *Armenians...*, s. 361; Półcwiartek, *Miejsce religii...*, s. 224.

⁹⁷ T. G. Ash, *The Puzzle of Central Europe*, *New York Review of Books* 46, 5 (19 III 1999), s. 22.

no zsovietyzowane miasta wschodniej Ukrainy. Według Zbigniewa Brzezińskiego, któremu we wrześniu roku 1998 nadano tytuł honorowego obywatela Lwowa:

z całej Ukrainy tylko Lwów uosabia europejską tożsamość [...] W tym sensie Lwów odgrywa główną rolę jako przywódca ukraińskiego sukcesu oraz ukraińskich reform [...] Jestem pewien, że Ukraina stanie się pełnowartościowym partnerem zjednoczonej Europy, a Lwów odegra szczególną rolę w tym procesie⁹⁸.

I tu mamy do czynienia z paradoksem – ażeby zrealizować tę misję, monokulturowy (we wschodniosłowiańskim sensie) Lwów powinien odwołać się do swojego wielokulturowego dziedzictwa i uporać się z nim po to, by stworzyć swoją nową ukraińską tożsamość, zgodnie z powyższymi wytycznymi. Dlatego napisanie wielokulturowej historii Lwowa jest czymś więcej aniżeli akademickim zajęciem. Do pewnego stopnia i powodzenie, i porażka tego przedsięwzięcia wpłyną na polityczną przyszłość Lwowa, również państwa, a w szerszym aspekcie – całego wschodnioeuropejskiego regionu.

Tłumaczyła Marta Dyhas

⁹⁸ З. Бжежиньскі, *Промова перед Львівською міською радою. Україна – Польща. Роль та місце у європейській інтеграції*, Незалежний культурологічний часопис «І» 14: 1999, s. 9, 11.